

Albert Zsuzsa

Legenda Pais Dezsőről*

Albert Zsuzsa: Amikor én beiratkoztam a budapesti bölcsészkaron a magyar szakra, kétségbeestem, hogy én bizony nem tudom igazán jól a nyelvtant, sőt, nem tudok mondatot elemezni, s engem onnan ki fognak hajítani, ha észreveszik. Volt egy speciálkollégium: Bevezetés a magyar nyelvtudományba (Pais Dezső). No mondom, akkor én ide elmegyek, ha ez bevezetés, az jó lesz ilyen kezdőknek. Egész mást találtam ott persze, akkor ismerkedtem meg Pais Dezsővel, akit nagyon nagyon megszerettek azok, akik ezekre a kis külön kollégiumokra jártak. Akik nem, az óriási nagy magyar szak, úgy találkozhattak vele, hogy felolvasta akkor már a jegyzeteit. Öreg ember volt.

Nekem nagyon sok jó emlék van róla, a jelenlőknek biztosan még több, nem tudom, melyikük találkozott vele korábban.

Deme László: A legöregebb lévén, én. Harminckilenc őszén léptem be a Pais-előadások elsőjébe. Előtte viszont, mint Eötvös Collegiumba pályázó, találkoztam Pais Dezsővel, mert ő vállalta a több napos fejtapogatás procedúráját a leendő kollégistákkal. Az volt a szerencse, hogy az Eötvös Collegiumban sose arra voltak kíváncsiak, hogy az ember mit tud már, és mit nem tud még, hanem hogy hogyan gondolkodik, úgyhogy szó sem volt nyelvtanról ezen a felvételi beszélgetésen, amit fejtapogatásnak hívtak annak idején. Pais Dezső elkezdte ütögetni a térdét és kérdezte: ez mi? – Mondtam, hogy: nadrág. – De itt, ami benne van. Aztán a végén kitaláltam, hogy térd. – Na és miből származik? Vakartam a fejem, és majdnem azt mondtam, hogy ezt nem tanultuk, de volt kollégista tanárain figyelmeztettek rá, hogy ezt az egyet ne mondjam, úgyhogy csak szerényen mondtam, hogy nem tudom. A végén rávezetett – és ez volt a híres „Pais-féle rávezető módszer” –, hogy ez a török igének a származéka, mert itt török meg a láb.

Ez volt az első találkozásom. Az első előadáson, ahol első- és másodévesek együtt voltak, és bementünk

a terembe, bejött Pais tanár úr, felálltunk, leültünk, és ez volt az első mondata: „új bekezdés”.

Lator László: Pais tanár úrnak emlegetitek Pais tanár urat, holott ő nem Pais tanár úr volt, nem is professzor úr. A kollégiumban az volt a szokás, hogy a fiatal kollégiumi tanárokat vagy a már európai hírű professzorokat, tudósokat, egyszerűen úrnak hívtuk.

Gyergyait, aki akkor már, nemcsak tudós, hanem koszorús esszéista, műfordító volt, a Nyugat egykori munkatársa, Gyergyai úrnak hívtuk. Mindenki úr volt, Thomas úr, a kollégium igazgatóhelyettese, aki feledhetetlen ebédeket és vacsorákat szolgált fel 1947-ben,

Deme L.: Szolgáltattot fel!

Lator L.: Igazad van, ez a helyes kifejezés. Kodály is úr volt. Amikor be-bejött azokra a kollégiumi kabarékra vagy gólyavizsgákra, és utánozhatatlan maliciával ordított rá az amúgy is halálra rémült gólyára, akkor is csak Kodály úr volt. Két olyan tanárra emlékszem a

A múlt magyar tudósai sorozatban 1995-ban jelent meg Benkő Loránd tanulmánya Pais Dezsőről, a felvétel a kötetből való

* Bodnár György (1927, irodalomtörténész), Deme László (1921, nyelvtudós), Domokos Máttyás (1928, irodalomtudós, kritikus), Lator László (1927, költő, műfordító) és Németh G. Béla (1925, irodalomtörténész) történeteit gyűjtötte össze a szerző. A Magyar Rádióban 1996. május 4-én hangzott el.

kollégiumból, akit nem uraztunk. Az egyik Keresztury volt, akit a háta mögött – de talán szembe is megengedhettük volna ezt – Dezsőnek hívtunk. Ebben, azt hiszem, valami kivételes szeretet is megnyilvánult, szóval valamitől ő Dezső volt, nem Keresztury úr. A másik pedig Pais Dezső, aki viszont nem is Dezső volt, nem is professzor úr, hanem Tosu. Ez a név onnan származott, hogy sokáig, talán évtizedekig, elemezte Tas vezér nevét. Nem tudom, milyen forrásból, Deme Laci biztosan tudja, azt a szóalakot választotta ki, azt a feljegyzést, azt a nyelvelméletet, vagy nyelvelméletöredéket, hogy Tosunec.

Deme L.: A 39-es kabarén kapta ezt a nevet. Nem tudom pontosan, hogy mi volt a témája a kabarénak, elég az hozzá, hogy bejött egy mekegő kis öregember a színpadra, és elkezdte, hogy To-su, To-su. Nahát ez volt aztán az alapja ennek. Ritter Sándor utána megkérdezte Pais tanár urat, hogy professzor úr, hogy tettett saját magának? – Mért, szerepeltem? – Hát nem vette észre? – Nem, nem, nem. Nem tudom. – Na és amikor a To-su... – Hallottam valami To-su alakváltozatot emlegetni, de nem tudtam, hogy rám vonatkozik.

Bodnár György: Pais tanár úr a kollégiumban úgy tanított, hogy szétoztotta az általa szerkesztett Magyar Nyelv kefelevonatait, s ezekből egyszerre kellett megtanulnunk a közlemények tartalmait, és a korrektúrajeleket. Egy alkalommal olyan lapot kaptunk kézhez, amelyen minden korrektúrajelet felismertünk, kivéve egyet: Pais tanár úr retardálva a hatást, kivárta a drámai pillanatot, egészen közel a szeméhez emelte a papírt, s ravasz mosollyal a következőket mondta: „Nem látják, a sor kurzív, a pont nem kurzív.”

Domokos Máttyás: Pais professzor úr – vagy mondhatom Tosunak? – nagyon büszke volt arra, hogy a Magyar Nyelvben, amíg ő szerkesztette, nincsen sajtóhiba. És amikor egyszer nála voltak ezek a korrektúrák – Lator László jelen volt ennél a történetnél – Bruckner gólya elkezdte szórakozottan nézegetni, mire Tosu a szemüvegét föltolva a homlokára, ráförmedt: „Mit néz! Mit néz!” Erre Bruckner, hogy kivágja magát, ijedtében azt mondta: „Professzor úr kérem, mintha ez az »n« betű nagyobb lenne, mint a mellette lévő »a« betű. – „Mutassa! mutassa!” Odakapta közel a szeméhez, nézi, nézegeti, majd azt mondja: „Szamárság, szamárság, az »a« betű kisebb, nem az »n« betű nagyobb!

De utána azt mondta, Brucknernek van a nyelvészet-hez érzéke.

Bodnár Gy.: Ilyesmit a vizsgákon is meg lehetett csinálni. Emlékszem, hogy – talán az alapvizsgán – a fiatalos szóval kellett foglalkoznom, amelynek jelentése a *sarjúerdő* volt. S Pais tanár úr sorra datálta a szó megjelenéseit, s végül megállapította a *sarjúerdő* jelentésű fiatalos utolsó előfordulását. Párhuzamosan természetesen készülnünk kellett az irodalomtörténeti alapvizsgára is, az alapvizsga anyagán belül Kármán József művére, a Fanni hagyományaira. Pais tanár úr datálásai felidéztek bennem, hogy a fiatalos a Fanni hagyományaiban is előfordul, s ennek későbbi az időpontja, mint az általa megadott utolsó előfordulása. Én a vizsga elején szerényen közöltem ezt az emlékemet, amely Pais tanár urat valósággal izgalomba hozta. „Hol, hol?!” – kérdezte. Mondtam, a Fanni hagyományaiban a következő mondatban: „Miért sír a fiatalos?” – „Mutassa!” hangzott a tanár úr válasza. Majd megvizsgálván az adatot, ezzel zárta a vizsga első részét: „Megengedi, hogy legközelebb egy lábjegyzetben megemlítssem?” Ezután persze a kötelező tananyag felmondása már nem is volt olyan fontos.

Lator L.: Egyébként én abból éltem, olyasmikból, amit most Bodnár Gyurka elmesélt, hogy mindig mondtam neki valamit, de én nem az irodalomból, hanem gyermekkori nyelvelméleimből. Egyszer például az *ér* és *érint* etimológiájával foglalkozott Pais Dezső, azt fejtegette, és én nagy érdeklődéssel hallgattam, hogy az elvont *megértnek*, annak, hogy megértünk valamit, az eredete a konkrét megfogás, megérintés, az *érinteni* ugyanaz a szó, mint a *megérteni*, és akkor nekem eszembe jutott, hogy nálunk azt mondták, hogy „pofon érdekellek”. Ezt egyébként nem én találtam ki, ez igaz volt, mindig igazat mondtam neki. Ettől a „pofon érdekellek”-től lázba jött. Akkor is, máskor is mindig azt mondta: „írja meg” én meg persze azt mondtam, hogy igenis professzor úr – de sohasem írtam meg, természetesen. Sok ilyesmit mondtam neki, mindig nagy sikerem volt gyermekkori emlékeimmel.

Domokos M.: Voltak, akik ezzel vissza is éltek, vad etimológiákat terjesztettek be Tosunak, aki mindent komolyan vett, azt mondta, hogy: utánanézek. Két-három héttel később pedig közölte, hogy szamárság az egész.

Deme L.: Benkő Loránnal nyelvjárásgyűjtési úton voltunk Somogyhatvanban, vagy valahol. Hazafelé unatkoztunk a vonaton, láttuk kiírva, hogy Somogyaszaló, és elkezdünk kitalálni egy somogyaszalói nyelvjárást, ahol csak labiális középső nyelvállásúak vannak, de ilyeneket, hogy „ördőbe nem törem” ti., hogy erdőben nem terem – ami képtelenség – és a Kruzsokba elvittük.

Szépen feljegyeztük még az adatközlő számát is. Pais tanár úr nagyon elcsodálkozott, hitte is, nem is, de mi meg nagyon erősködtünk. És hát kb. úgy három-negyed óráig ógtak-mógtak, hogy lehet ez; – mikor már elszégyelltük a dolgot és mondtuk: az az érdekes, hogy még az eredetét is tudjuk ennek a nyelvjárásnak. „– Hogy-hogy?” Hát kérem ez Siófok és Budapest között született a vonaton.

Lator L.: Pais tanár úrra mindannyian úgy emlékszünk – bár Zsuzsa emlegette a humorát –, hogy a legszárasabb tudós volt, akit valaha is termett a tudomány. És mégis, nekem Pais volt az a nyelvész professzorom, aki által megkísértett engem a nyelvészet.

Albert Zs.: Engem is.

Lator L.: Sosem akartam nyelvész lenni, bár megintett már korábban Ligeti Lajos, a „fejkopogtatáson” megkérdezte, mi szeretnék lenni, ha elvégzem az egyetemet, én meg, a gólyára jellemző hülyeséggel, azt mondtam, hogy író. Egyéb se kellett Ligeti úrnak, azonnal rámtámadt: gondoljak csak Szabó Dezsőre. Szabó Dezső maga is kollégista volt, és a török jövevényszavainkról írott szakdolgozata „máig is érvényes, nagyszerű munka, de ő, sajnos, elment írónak. Író lett. Rossz író!” – mondta. De ez a „riasztó” példa nem nagyon hatott rám. Annál inkább Pais tanár úr, különösen az etimológiáival, azok valami tömény költőiséget árasztottak magukból. Az egyik; emlékezetes etimológiája a *kopó* volt. Elmondta, mi az a *nádkopó* – egyikünk sem tudta mi –, egy tisztásféle a nádasban. És hogy honnan jön ez a *nádkopó*? Hamar eljutott a *kutyáig*, a *kopóig*. Miért kopó a kutya? Azért, mert felkopik az álla. Koppán, mikor utánakap valaminek, és összecsapódik a foga. Mit tudom én, még miminden gyűlt a *kopó* köré, de egyszercsak valahogy kinyílt a nyelvnek egy költői tartománya előttem. És még nagyon sok ilyesmit tudott Pais, nagyon szerette például a névetimológiákat, különösen az Árpád-koriakat.

Albert Zs.: Helynevek.

Lator L.: Azok is, meg személynevek. A dicsőséges magyar történelem úgy élt bennünk felségesen, hogy „Árpád apánk”, Álmos, meg a jövőt álmódó Emese, s akkor Tosutól megtudtam, hogy Árpád az árpácska, az árpa kicsinyítőképzős alakja, vagy a Buzád a búzaé. Ma is emlékszem a Levente etimológiájára, ez a gyönyörű név merő egy legenda, hősiesség, lovagkor, mit tudom én micsoda, s akkor kiderül, ilyen egyszerű: *Liüntik*, *Levőcske*. *Lényecske*. Az *Emesét* már szinte meg se merem mondani, Pais tanár úrtól tudtam meg, hogy Emese ősanyánk neve ugyanaz a szó, mint az emse.

Albert Zs.: Az az érdekes, hogy a nyelvészetről, azok, akik nem kerültek nagyon közel hozzá, azt hiték, száraz tudomány. Amikor most elővettem Pais tanár úr néhány megkapható tanulmányát, még érthetőbb, hogy miért szerettük. Mert a gondolkodásában minden összefügg mindennel. A néprajzzal, földrajzzal, történelemmel, az ősi hitvilággal. Itt van a Jókai-kódex, amit ő adott ki. És ezt ő mind tudta, és hozta ezekre az óakra.

Lator L.: Hadd tegyem hozzá, hogy nekem azon kívül, hogy annyi minden kinyílt egy-egy etimológiájából, az is nagy hatással volt rám, hogy Paisot a részletek érdekelték. És manapság, amikor a tudomány egyre inkább elmegy a „színvonalas és művelt” általánosság felé, ha előveszem véletlenül Pais Dezső valamelyik cikkét, írását, és látom, ahogy egy pici részlettel elbábelődik, és abból mimindent tud meg az ember, azt kell mondanom: kár, hogy ez a fajta nyelvészet el fog sorvadni, ki fog veszni a teóriák szorításában.

Domokos M.: Én az Eötvös Collégiumba később kerültem, az én fejemet Deme tanár úr kopogtatta és tapogatta, nem Pais Dezső, viszont, amikor én elkezdtem a bölcsészkart 1946-ban Szegeden, boldogult Klemm Antal professzor úr óráira vetett be a jó vagy balsorsom. Klemm pálos rendi szerzetes volt, angyali szelidségű, nem evilági lény, aki nagyon halkán, maga elé motyogva szinte, tartotta az óráit, szemlesütve, föl nem nézett a papirosról, s amikor az első órára bementünk 1946 szeptemberében, a következőképpen kezdődött, az első óra: „targia offr. tárgy, dátum.” És nem tudom folytatni. – Így ment egy féléven keresztül, egy félelmetesen száraz adathalmaz-zuhatag, amiben nem sikerült akkor fölfedeznem a költészetet. Klemm professzor úr angyali lelkiülete lehetővé tette, hogy mi-

nimális tudással is megszerezze az ember a tandíjmentességhez szükséges jeles kollokviumot, ezért nem nagyon strapáltuk magunkat. Viszont – nem is tudom, humornak nevezem-e, vagy mi volt ez benne, valamilyen magasabbrendű igazságszolgáltatásnak – kitűnőt soha senkinek nem adott. Egyetlen egyszer fordult elő, hogy valaki közülünk úgy elszemtelenedett, hogy belement hozzá, és ki sem nyitotta a száját. Klemm fáradhatatlanul gyomrozta, legalább egy óra hosszúag faggatta az illetőt, de egy hangot nem tudott kiszedni belőle. Végül azt mondta neki szemlesütve: kolléga, adja ide az indexét. Beírta az osztályzatot, összecsuksa az indexet, és visszaadta. A delikvens csak a folyosón nyitotta ki, abban a hiszemben, hogy elbukott, de az volt beírva, hogy kitűnő. Így akarta őt megszégyeníteni.

Bodnár Gy.: Ha az egyetemi nyelvészeti órák egészét felidézzük, először is Lazicius tanár úr jut eszünkbe. Ő is ragaszkodott órái látogatásához, s az ő előadásai sem voltak izgalmasabbak az egyetemi Pais óráknál. Sőt én ma is szívesebben emlékezem az utóbiakra, pedig azok is tömegórák voltak.

Az egyik félévben egyetlen témával, a mondatdefiníciókkal foglalkozott, s egymás után olvasta fel céduláiról a mondatfelfogásokat. A látszólag pozitívista adathalmaz mögött koncepció húzódik meg. Jól emlékszem például a mondat szituatív elemzésére, amellyel Pais tanár úr egy egész órán foglalkozott. Példája így hangzott: Hull a levél. Mit jelent ez? Pais Dezső kommentárja szerint az alanyi költőnek őszi hangulatot közvetít ez a mondat. A nyelvész, egy filozof tudatvilágában viszont azt jelenti, hogy nyitva hagyta az ablakot és a céduláit levitte a huzat.

Lator L.: És hogy esnek a papírok a tőzsdén.

Albert Zs.: Egyébként valaki mesélte, hogy egyszer az anagrammákról volt szó. Talán egy férfiember mondaná el.

Deme L.: Hát ugye, ez úgy született, hogy valamelyik, nem tudom, Magyar Nyelv, vagy egyéb korrek-túrában, az aláírás így jelent meg, hogy Pasi Dezső. Pais Dezső helyett. Az öreg nézegette-nézegette, azt mondja: még szerencse, hogy nem másképp cserélték fel a magánhangzókat.

Bodnár Gy.: Ha nem nyilvánosság előtt nyilatkozott meg, Pais tanár úr ilyen humort megengedett magának. Én pályámat az Akadémián kezdtem, az

ötödik évben, tehát a gyakorló időszakban, az első osztály előadója voltam. E testületben Pais tanár úr tekintélyes akadémikus volt, de láthatólag élvezve a humoros helyzetet, hosszasan foglalkozott Bugyi község kérésével, amely hozzá fordult, mint nyelvész professzorhoz, hogy ezt a komikusan hangzó község nevet meg kellene változtatni. És az Akadémia ajánljon egy másikat.

Pais tanár úr előadta, hogy szó se lehet erről, ez régi magyar szó, ezt meg kell védeni. Hivatalos beszámolóját pedig így fejezte be: Tisztelt osztály, megmondom őszintén, én már hónapok óta dolgozom a Bugyin, teljesen fölöslegesen.

Lator L.: Emlegetted, Matyi, hogy Klemm mennyire nem evilágból való volt. Pais tanár úr egyrészt nagyon is evilágból való lény volt, meglepően az, mérsézt meg éppen ellenkezőleg. Mindnyájan úgy beszélünk róla, mint egy aggastyánról. És ahogy én visszaemlékszem rá, mikor először láttam azt a kis tüskés, sovány öregembert, ahogy bejött és hunyorogva félrecapta a fejét, és a száját is egy kicsit felhúzta, csakugyan az az érzésem, hogy öregember volt. Pedig mi, akik itt ülünk, Zsuzsát kivéve, mindnyájan öregebbek vagyunk mint Pais Dezső 1947-ben.

Deme L.: Nekem már 39-ben szárított öregember volt.

Lator L.: Szóval azt kell hinnem, hogy úgy született, furcsa kis összeaszott embernek. Törtétek vele, általa nagyon mulatságos dolgok, az egyik ilyen történet – ebben nem evilági lény volt –, hogy évekig járt nyelvész barátaival egy bárba, ha jól emlékszem, Szatyor bárnak hívták, a hasonnemű szerelmesek találkahelye volt. És Pais ezt öt évig nem vette észre. Vagy egy másik történet, amely, azt hiszem, szinte jelképesen mutatja, hogy egy ilyen száraz tudós, éppen mert ilyen pontos és lelkiismeretes, maga a megvesztegethetetlen, tiszta erkölcs. De hadd mondjam el a történetet. Amikor Sztálin megírta (vagy megírta valaki helyette) emlékezetes nyelvtudományi dolgozatát vagy dolgozatait – mert úgy emlékszem, folytatásokban jelent meg –, megbukott az addig kötelező marxizmus felfogás, amely felépítménynek tekintette a nyelvet. Sztálin igazságot tett. Sztálinnak, az egészet tekintve, meglepő módon igaza volt.

Németh G. Béla: No mert a legkézenfekvőbb dolgot mondta, amit mindenki tudott.

Lator L.: Persze. Csak addig senki sem merete ki-mondani. Gondolom, lehetett akkor egy ukáz, ordré, hogy a professzorok ismertessék Sztálin elvtárs nyelvtudományi dolgozatát. És akkor a hatos teremben, ahol ott ült az egész magyar szak, Pais Dezső felment a katedrára, félreapta a fejét, összehunyorította a szemét, és azt mondta: „Most jelent meg I. Vé. Sztálin úr nyelvtudományi dolgozata.” Már maga ez, hogy I. Vé! Ezért akár börtönbe is lehetett csukni valakit. Nem beszélve róla, hogy Tosu nem Sztálint mondott, hanem Sztalint, ami megintcsak főben járó vétek lehetett volna.

Domokos M.: A reakció mondta így.

Lator L.: Igen! Az hogy úr, Sztálin úr, az már minősíthetetlen. A hatos teremben, érezni lehetett, megsűrűsödött a levegő. A petrolőzők, a hivatásos besúgók döbbenet hallgatták, hogy mi történik itt. Pais tanár úr ilyesmiket mondott: „Egyetértek I. Vé, Sztálin úrral” ebben s ebben – és elmondta, miben. „Nem értek viszont egyet I. Vé. Sztálin úrral.” – és sorolta ellenvetéseit. Azt hittem, ott fogja várni az ÁVO az ajtóban, a hatos terem ajtajában.

Albert Zs.: Mindig mint öregurat említik Pais Dezsőt, agglegény is volt egyébként, egyszer megkérdeztem tőle, hogy miért nem nősült meg tanár úr. Azt mondja: „Nem értem rá.”

Domokos M.: A kollégiumban járta egy nagyon rosszmájú anekdota, ami bizonyára nem igaz, de, ha jól emlékszem, akkor azt mondták, hogy udvarolt ő egy leányzóknak, el is ment megkérni a leányzó kezét, de szerencsétlenségére az eljegyzési ebédhez cseresznyekompótot is találtak, és nem tudott mit csinálni a szájában levő cseresznyemagokkal, se lenyelni, se kiköpní nem merete, így elmaradt a lánykérés. Szerintem ezt már kitalálták, Tosu anekdotává nemesedett figurájához.

Németh G.: Az oroszokkal hogyan járt az öregúr. Ugyanis olyan kefeszerű haja volt, de ugyanakkor a szakálla is ugyanakkora volt, sose volt egészen megborotválva, nem tudom, mért.

Bodnár Gy.: Ekcémája volt.

Németh G.: A haj és a szakáll kb. azonos hosszúságú volt, és állítólag üldögélt az öreg az egyik ablakban, és az orosz katona nem tudta alulról nézze vagy fölülről, melyik a feje teteje, melyik az arca. Állítólag ez döntötte el, hogy nem vitték el malenykij robotra, mert aki ilyen, azt már nem lehet használni.

Az én kapcsolatam vele mindjárt a főlvételinél kezdődött, miután kínzott, elém tett egy térképet, és a faluneveket kellett elemezni. Egy óráig kínzott, tetszett neki, amit mondtam. Végül azt mondja a maga kappan hangján – mert kicsit kappan hangon beszélt – „ugye, maga zalai”. Mondom, igen, professzor úr. „Mért nem mondta? Nem kellett volna vizsgáznia.” Ez, persze, tréfa volt: a zalaiak összeesküvése, mint csúfolódva mondani szokták. Ugye, ő lejárt Zalába továbbra is, egész élete végéig, mert bokán fölül, térden aluli gatyát állítólag csak Egerszegen tudtak varrni, és neki ez hagyományos viselete volt.

Domokos M.: Arra is emlékeztek bizonyára mindannyian, hogy Tosu, a professzor úr, a vizsgázókról „káderlapokat” fektetett föl, meghozzá szakmai káderlapokat, vagyis az ember elment gyanútlanul kollokválni, ő pedig fölírta, hogy mit kérdezett, fölírta, hogy mit válaszoltál, megjegyezve azt is, hogy mit tudtál, és mit nem. Ezt eltette, és amikor egy év múlva újból mentél vizsgázni, ott volt előtte a régi cédula, és visszakérdezte, hogy vajon azóta megtanultad-e, tudod-e? Mint a derült égből a villámcsapás, úgy vágott le mindenkit, amikor ez kiderült, s valakitől azt hallottam – lehet Géza, hogy tőled hallottam – hogy a padláson, ahol lakott, állítólag több láda ilyen „káderlap” volt.

Deme L.: Ne nevezd káderlapnak, mert ezek apró cédulák voltak.

Németh G.: Méretesek voltak, tudom, mert engem leszidott, mert a jelentkezőcédulának milliméterre ki volt szabva a határa. És én nagyobbat adtam be. Akkor azt mondja, hogy „és mit gondolsz, Németh úr, hogy fagom én ezt eltenni akkor a többi cédula közé?”

Szeretett, és mindig nagyon hosszan vizsgáztatott. Így kérdezett: „és a százötvenedik lapon mi van a németekről még?” S akkor az embernek emlékeznie kellett, hogy ott mi is van a németekről. Aztán megkérdezte a vizsga végén: „Finnből elkészült, Németh úr?” – Igen, professzor úr. – Jó, elhiszem, akkor elmehet.”

Aztán, mikor már a Kruzsokba jártam, járhattam, akkor egyszer azt mondta, barátsággal mondta, az öreggel már akkor lehetett barátkozni: „Tudja, Németh úr, én sem tudtam finnül. Ezért nem szívesen vizsgáztattam finnből, de ha mégis muszáj volt, ha úgy véltem, hogy rosszat mondott a vizsgázó, akkor köhögtem. Akkor nyilván azt gondolta

az illető, rájött a professzor úr, hogy rosszat mondtam: ha jót mondott, azt mondta: professzor úr mennyire meg van fázva, köhög.

Deme L.: A negyedik év végén, ugye, megkaptuk az abszolutóriumot és doktorálhattunk. Én, mivel akkor már két éve fizetéses gyakornok voltam nyelvészetből, az irodalamból szinte absolute nem készültem a szakvizsgára: Alszeghy elbuktatott. És úgy volt, hogy nyár elején leteszem a doktorátust, úgy a negyedév után, és megnősülök. Az anyósom nagyon ragaszkodott hozzá, hogy ott legyen a meghívón az, hogy doktor. És Pais Dezső azt mondta, hogy „maga nem fog doktorálni addig, amíg a szakvizsgáját le nem tette.” Ősszel le kellett tenni a szakvizsgát Alszeghynél, és ragaszkodott hozzá, hogy melléktárgyként magyar irodalomból Alszeghy kérdezzen a doktorátuson is. És igaza volt, különben nem lenne tanári diplomám.

Németh G.: Az öregúr a negyvenes évek elején osztálysorsjátékon nyert, meglehetősen nagy összeget. Mit csináljon vele, megkérdezett mindenkit, „professzor úr, a föld a legbiztosabb. Vegyen földet. Van Cegléden éppen eladó negyven hold.” Az öregúr megvette látatlanban. Aztán egyszer mégis meggondolta, rébeszéltek, mégiscsak meg kellene nézni azt a negyven hold földet. Elment, és éppen eső volt. Kilépett a kocsiból, s a következő klasszikus mondatot mondta: „Itt sár van.”, s újra visszalépett a kocsiba, és hazajött. Ámde, jött a kuláklista, és az öregnek volt negyven hold földje. Az egész jogi kar összefogott, hogy valahogyan tisztázza, hogy ez nem az övé, hogy ezt kapta stb., stb.

*

Albert Zs.: Én a szakdolgozatomat stilsztikából írtam, félig-meddig Paishoz, engem is szeretett és hosszasan vizsgáztatott, s akkor gondoltam, hogy majd nála fogok doktorálni. Elmentem hazzá, hogy folytathatnám-e a szakdolgozati témát? Azt mondja: „Igen! Maga folytathatja. A múltkor volt itt egy antik nő, azt se tudta, mit akar.” Akkor ő úgy nyolcvan év körül volt érzésem szerint. De általában, akármit kértem tőle, mindig segített. Bementem a Nyelvészeti Intézetbe, miután már végeztem,

végigjárta velem a könyvtárat, kikereste, amire szükségem volt, tehát egyáltalán nem volt az a félelmetes professzor, amilyenek sokan gondolták. Nagyon barátságos volt. Akkor én már a Rádióban dolgoztam, tudtam, hogy mikor ebédel a közeli Erzsébet étteremben, és gyakorta elmentem oda beszélgetni vele. Elvitt a Kruzsokba engem is.

Németh G.: A' propos, mért hagytuk ott az Erzsébetet, mint „Kruzsok”-ot. Ugyanis, egy vacsoránál az öregnek eltűnt a kalapja. S a pincér azt mondta, hogy „de professzor úr, megvesszük, megvesszük!” Azt mondta: „Többet ide nem jövünk!” – De miért nem? – „Mert nekem kalapot akartak venni! Majd én olyan kalapot hordok, amit ők vesznek!”

Lator L.: De mondjátok már meg, hogy mi az a Kruzsok!

Németh G.: Ha az embernek, hogy is mondjam, volt már egy bizonyos kis nyelvész múltja, és az öreg kedvelte, akkor oda járhatott, a nyelvészek ott gyülekeztek.

Domokos M.: De mi az etimológiája ennek?

Deme L.: Ez egy szláv szó, „köröcske” jelentésű. Budenzék alapították a finn-ugor nyelvek ügyének az ápolására, és aztán a magyar és finnugor nyelvészek társasága lett. Ugyanis a finnugor tudományok anyelve a német volt, meg az orosz.

Lator L.: Annyira elterjedt ez a szó, hogy a tudós francia szótárszerkesztő, Sauvageot úr, aki szintén a kollégiumban lakott és tanított is ott, az emlékirataiban állandóan a Kruzsokot emlegeti.

Németh G.: Minden szerdán este összejöttünk.

Deme L.: Kedden.

Németh G.: Később szerdán.

Deme L.: Hát az már...

Németh G.: Mikor Bárczi Benő úr is ... senki nem nevezte őt Gézának...

Albert Zs.: Benő tanár úrnak nevezték.

Németh G.: Benő tanár úrnak emlegette mindenki.

Bodnár Gy.: De a Kruzsok rangadó intézmény volt. Aki oda bejutott és törzstag lett, nemcsak a saját szakmájában, hanem az egész szellemi életben fontosnak számított. Mondok egy meglepő példát. Paisnak az utolsó időszakban egyik legközelebbi barátja Kondor Béla volt. Nemcsak a Kruzsok asztalánál, hanem külön is rendszeresen találkoztak.

Kondor Béla nagyon szeretett a Kruzsokba járni, és megérezte ennek a sajátos világát és humorát. Aligha véletlen, hogy most, negyven-ötven éves távlatból mi sem tudjuk elfelejteni.

Domokos M.: Egy ilyen beszélgetésre befizettem volna, ismerve Kondor Bélát, hogy hogyan kezelik ők egymást Pais-zsal? Nyilván teljes kétoldalú elfogulatlansággal. Az én emlékezetemben úgy él Pais tanár úr alakja, mint egy rettentő szigorú protestáns papé, aki éppen megy Genf-be, hogy a város kiadjon valakit. Akit majd megégettet – annak ellenére, hogy pápista volt. Féltem tőle. Egyébként volt neki negyvenkilencben egy fél éve, talán együtt hallgattuk és vizsgáztunk is ott, Magyar szóalaktan volt a meghirdetett kollégium címe, és tulajdonképpen ezt a *szakácsnő-szakácsné, királynő-királyné* váltakozást adta elő, hogy – így mondja el ezt egy magmfajta dilettáns – van egy történeti időpont, ameddig a két alaknak nincs jelentésbeli különbsége, aztán elkezdődik egy szétfejlődés, *királynő* azt jelenti, aki a trónon ül, a *királyné* meg a király felesége. Ugyanígy a *szakácsnővel* és így tovább. Nos, ez is olyan jegyzet volt egyébként, hogy jóformán csak adatokat tartalmazott, a forrásokat, hol fordul elő, évszám stb., stb. Nem tudtam vele másképp megbirkózni, ezért fogtam magam, és valósággal betanultam, memorizáltam. S szerencsém volt, elmentem hozzá, ő feltett néhány kérdést: fújtam a válasszokat, s ő pedig írta föl a cédulára. Néha megállított, mert érezte, hogy valami azért itt nem stimmel, de olyan jól adtam ezt elő, mint egy magnetofonszalag, ő pedig sietett is talán, úgyszólván beírta az indexbe a jelest, és megégettem.

De ennek volt aztán később számomra egy tragikus folytatása. Tulajdonképpen szégyeltem is most már. 1950-ben, amikor szakvizsgáztam, szintén Gézára hivatkozom, ugyanis velünk kezdődött el, ezzel az 1950-ben végzős évfolyammal az egyetemi reformsorozat, ami máig nem ért véget. Akkor összevonták a szakvizsgát és az ún. pedagógiai vizsgát. Magyarán, egy évet elengedtek, most nincs elég tanár, indokolták, tehát nem kellett ötödévre járni, viszont mindenképp duplán kellett vizsgázni. És minden nap volt egy-két vizsga, szigorlat. Engem Pais professzor úrhoz írtak ki. Neki az volt a módszere, hogy az embernek odaadott egy fotokópiát valamelyik

nyelvemlékről. „Olvassa!” Néztem, rámeredtem, mint borjú az újkapura, képtelen voltam megmondani, hogy mi ez. Csődöt mondtam, és elfogott egy teljes lelki-szellemi bénaság, végül az öreg segített, valamit mondott, csak nem tudott nekem olyan lökést adni, hogy valamit mégis kihozzon belőlem. Egyre nagyobb számárságokat mondtam. Kezdett elmosolyodni, végül már nevetett, annyira, hogy egy hölgy, a tanarsegédnője talán, benézett az ajtón, hogy mi történik itt, mert még soha nem hallották nevetni Tosut. Közben ott volt a „kaderlap”, a cédula, és azt mondja: „érdekes, érdekes, itt volt nálam tavaly, s ezt meg ezt egészen jól tudta. Most meg nem tud semmit. Mi történt magával?” Még erre sem tudtam válaszolni. Végül megszánt: „Akar még egy kérdést?” – Igen. „Akkor legalább azt mondja meg, hogy mi ez?” – és újra rábökött erre a fotokópiára. Mondom: – Régi írás. Még az se jutott eszembe, hogy nyelvemlék. Teljes rövidzárlat. Erre azt mondja: „Menjen ki. Vegye tudomásul, hogy nem írom be az elégtelent. Nem azért, mert Eötvös kollégista, hanem azért, mert egyszerűen nincs időm még egyszer magával foglalkozni. Menjen a tanulmányi osztályra, intézze el, kérje át magát máshova!”

Németh G.: Zárójelben még annyit hadd mondjak, hogy az öregúrnak ugyanakkor volt türelme az emberekhez, és udvariassága. Keresztury Dezsőékhez járt minden héten kétszer vacsorára, vagy teára. Marikának, Keresztury feleségének volt egy kanárija. S a kanári az szentség volt. Annak bárhová lehetett szállnia, az ember fejére, kezére, és az öregúrnak a kezét nagyon szerette. Ráült a karjára, s az öregnek úgy kellett a teát inni, hogy közben ott volt rajta a kanári. És... na, elmondom, a kanári egyszer valami nem szépet csinált. És az öregúr nem tudta, most mit csináljon. Letegye a teát, fölvegye a teát, és akkor két kézzel így itta meg a teát, átmarkolta a kanári névjegyét, hagyatékát.

Albert Zs.: Nem tudom, mi mindent írt meg azon kívül, ami meg is jelent, mert tudom, hogy nagyon sok mindent hagyott kéziratban. Azt mondta, hogy ő nem szereti a könyvalakban megjelent dolgokat.

Deme L.: Kandidátusi fokozatot nem kapott volna, mert egy könyve sincs.

Albert Zs.: A másik dolog pedig: én is akartam nyelvész lenni, amikor Paishoz jártam. Benne valami

sokkal több volt, mint amit egy nyelvészről képzelnek.

Németh G.: Ő irodalmárként indult, Kemény Zsigmondról írt egy füzetet, azon kívül másokról is.

Albert Zs.: Ha belenéznünk ezekbe a tanulmányokba, látható, hogy nagyon jó vitatkozó volt, szellemsen és humorral vitatkozott.

Németh G.: Még valamit hadd mondjak akkor ehhez! Ahányszor találkozott velem, mikor már végképp nem voltam nyelvész, akkor mikor még a Nyelvőr-ről – te nyilván ismered ezt a tanulmányomat a Nyelvőr-ről, talán kicsit mérges tanulmány volt, de azért ma is állítom, nemcsak én vallom az ottani fölfogásomat, Arany is azt vallotta, hogy a Nyelvőr rossz úton indult el. Tulajdonképpen ki akarta irtani az egész Kazinczy-féle nyelvújítást, még Vörösmarty nyelvéből meg Arany nyelvéből is: „örök kétely” bánt engem, mint Arany mondja, tehát ezeket ki akarta irtani, Arany László is írt egy heves tanulmányt a Nyelvőr ellen. Nos, az öregúr azt mondta, hogy „ugye fog nekem a Magyar Nyelv-be íróról írni.” És Kosztolányi volt az, amit kért, akit nagyon szeretett. Érthető módon, csodálatos nyelve van. És nemcsak azt mondta nekem, hogy „maga áruló”, hanem „maga tartozik nekem még egy Kosztolányi tanulmánnyal.” Tehát a nyelv így is érdekelte. Az irodalmi nyelv rendkívül érdekelte. Lehetett hozzá szakdolgozni irodalmi nyelvből. Tehát nemcsak etimologizált az öreg, mint ezt állítani szokás volt.

Albert Zs.: Ó, hát én is részben hozzá szakdolgoztam, ahogy már említettem, a kuruc költészet stílusáról.

Deme L.: Szóval emberek, én a mondatdefiníciót, ami a szövegtan felé vezetett, Pais mondatfelfogása alapján alakítottam ki. Ő vette észre azt, számomra legalábbis először, hogy funkcionálisan, szerepében és függőségében kell megközelíteni a nyelvi dolgokat.

Bodnár Gy.: Ezért idéztem fel a mondatdefiníciók fél éves kollégiumát, mert ezen valóban megsejthetjük Pais tanár úr sajátos módszerének titkát. Ismétlem: ahogy céduláit elővette és sorjázta, ebben igenis koncepció fejeződött ki.

Albert Zs.: Egyébként nekem azt mondta: egy mondatot többféleképpen lehet elemezni, egyáltalán

nincs olyan meghatározó, egyedül üdvözítő módszer, ami mindenkire nézve kötelező lehetne.

Deme L.: A kulcsmondata a következő: Ami bennem, a beszélőben, vagy a hallgató számára mondatként hat, az mondat. Tehát teljesen a szerepe felől, nem pedig a szerkesztettsége felől közelítette meg.

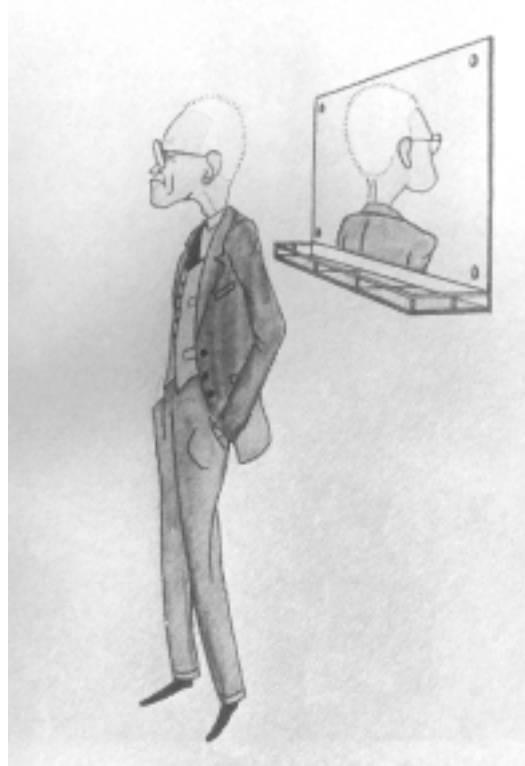
Domokos M.: Tehát nem vonta kétségbe a valóságos mondat létjogosultságát valamilyen elmélet szempontjából.

Németh G.: Sőt, egyszer azt mondta, és ez Sausurehöz nagyon közel állt, azt mondta, hogy: „tulajdonképpen nyelv nincsen, csak beszéd”.

Deme L.: Az én nagy könyvemnek, kulcskönyvemnek a címe ez: A beszéd és a nyelv. És a beszéd van elől.

Albert Zs.: Mit mondott Arany a nyelvész urakról?

Mind: „Nyelvész urak jobban tudják, a költő jobban érzi!”

Benkő Loránd kötetéből karikatúra Pais Dezsőről